

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

A tudomány realitása és tanári szerepkörök 1816-ban

Lengyel István 1816 és 1833 között volt a Kolozsvári Református Kollégium filozófia professzora. Kendeffi Ádám nevelésére készülve Jénában és Göttingában peregrinált 1801 és 1804 között, s „két év alatt hallgatott philosophiát Schellingtől, Ulrichtól, Schadetól és Krausétól [. . .] aestheticát Schellingtől”.¹ A jénai Minerologica Societas tagjának választotta. Az 1833-ban elhunyt Lengyel fölött Herepei Károly és Sárospatak József mondtak halotti beszédet, illetve diákjai búcsúverset. A halotti beszédek szelídségét, bölcsességét emelik ki, s következtetni lehet arra is, hogy népszerű lehetett a tanítványai körében. Az általa oktatott tananyag tartalma részben ismeretlen. Az itt közölt előadás 1816-os beiktatásakor elhangzott beszéde, amely az OSZK Kézirattárában található (Quart. Hung. 1552).

[1r] Lengyel István Philosophia Professorságába való bé iktattatásakor el-mondott bé köszöntő beszédje. /a saját keze írása/

[2r] Egy rövid Episodon szövödött vólt közelebbről tudományos életem rendjében Nagy Tiszteletü Hallgatoim! a'melly nem szüntette ugyan meg; de rövid időre mellelegessé tette vólt eleitől fogva égy célra függesztett figyelmemet. Ma ismét a' Fő Játékhoz kezdek; s ti veletek próbálom azt tovább folytatni Nemes Tanuló Ifjuság!

Vajha olyan szerentsés lehetnék! hogy a'midön én ti előttetek az igaznak, a' jónak, a' szépnek és Szentnek vizsgálását, és az abból folyó resultatumokat beszélendem, 's minden törekedéseket ezekre hajtani igyekezem; annak ereje annyira el-hoditaná a' ti szive [2v] teket, hogy ti el-ragadtatással mint a' Görög Dráma-beli Chorus Szíveteknek száijatoknak, 's egész valóságoknak tökéletes Harmoniajában tsak az örökké való igazságokat Zengedeztetnétek, s az én Játékomnak Musicalis Kedvességét az által szeretnétek.

Kedves Nékem a'mire hivattattam és azért M[éltóságos] G[róf] Cons[iliarus] És Fő Curátor Úr! meltoztasson N[agysá]god el-fogadni mind azoknak nevében a'kik ebben munkások vóltak, 's végre hajtották, az én háládatos köszönetemet. Még is midön tehetségeimet 's készületeimet a' Hivatalhoz és a' tanittando Tudományokhoz meg-kívántato talentum 's készület ideájával öszve mérem; nem kitsi nyúghatatlanság fog el, látván a' Nagy kü [3r] lümséget. De azt mondja a' Helvetziai Szövetség Történeteinek remek írója Müller a' Pápák Útazásáról írt munkátskájában, hogy a'mit

¹ TÖRÖK István, *A kolozsvári ev. ref. collegium története*, Kolozsvár, Kiadja a Collegium előljárósága, Stief Jenő és Társa Könyvnyomó Intézete, 1905, II, 189.

az ember állhatatosan akar, annak telyesedésbe kell menni. És ezzel a' bizodalommal fogok én-is a' jóhoz, mellyre magamat el-szántam: előre meg-lévén arról gyöződve, hogy ti Nagy érdemü tanító Társaim! barátságos kezet fogtok velem ott, az hól magamra hagyattatva kevésre mehetnék /mert e' kívántatik ha köz törekedésünkkel czélt akarunk érni / Ti pedig Nemes Tanuló Ifjuság! az igaznak a' jónak a' szépnek és Szentnek el-fogadására mindenkor nyílt szívet fogtok hordozni, 's éngemet ez által többre 's nagyobbra búzdítani.

[3v] Mivel kezdhethém pedig illendöbben Hivatalomat, mint annak előre való rövid rajzolatjával, a'mi fővebb tárgya lészen tanításomnak? A' Philosophia ideája légyen tehát mostani beszédem foglalatja. Mellyet a'míg e három kérdések meg-fejtésében: *Mi a' Philosophia? Lebet é Philosophiát tanulni? 's Mivégre tanulja az ember a' Philosophiát?* igen rövideden elé adok; békességes türeستeket instálom. A' czélom nem az, nem-is a' mostani időhöz és alkalmatossághoz való, hogy a' fel-tetteket tökéletesen ki fejtegessem szemetek előtt; tsak néhány vonásokban akarom elötökbe terjeszteni: rövid leszek.

[4r] Mi a' Philosophia? erre a' kérdésre nem olyan könnyü a' felelet, mint első tekintetre látszik. Ha a' philosophalásra nem kívántatnék egyéb, tsak égy definitionak meg-állítása, 's az egész Systemának abból analyzálása által való ki-fejtése: Kítsiny munkával meg-esnék. De ha elnézzük azokat a' különböző vélekedéseket, Definitio-kat, Systemakat, a'melleyek eleitől fogva Philosophia név alatt lettenek esméretesekké; és a'melleyek mint meg annyi philosophiai Mumiák ma a' Bucker és mások collectioit gazdagítják: azt kell itélni, hogy vagy az egész tudomány, tsak a' Képzeletnek orszá-gába tartozkodik, s realitássa nintsen; vagy azok a'kik vele bibelődnek a' valóságot nem esmérték, 's azért tsak a' Gellert Kalapját nyirbálgatják; vagy a' Philoso [4v] phia mezejét Lichtenberg szerént úgy a'mint nagyobb vagy kisebb darabnak ki árendálására vólt tehetségek önnön commoditásokhoz mérsékelve czövekelgessék. Az első felet-tébb való meg-[...] vólna annyi próba tételek után: a két utolsónak majd mindenki Systemában szemben tűnő nyomait láthatjuk és ezek között nem könnyü a' valóságot ki nyomozni. Nem-is lehet másképpen; mert az igazság soha sem jelenik meg köntös nélkül a' testi szem előtt; s ez sokszor olyan bájoló, hogy el-felejteti velünk mit fedez, 's egész meg elégedésünket találjuk benne, ha cziczomáival bibelődhetünk. De lélek az a'melley meg elevenit a' test nem használ semmit; azt mondja az irás: és ez olyan universalis igazság, a'mellynek itt-is helye vagon. Az Anatomusnak bontzó Kése után külön válva szemlélheted az Organizalt testnek [5r] leg vékonyabb rostyait; és ez a' külső esméretre hasznos-is szükséges-is: de azt a' mi az egészszet elevenitette, magát az organizmust égyikben sem találod. Kedves ugyan a' szemnek mikor égy szépen el-rendelt Kertben széllyel tekintvén, itt mosolygó rósákat, amott szemérmes violákat, odább ártatlanságot ábrázoló liliomokat lát: de az egésznek szépségét csak a' tudja érezni, a'ki benne az el-rendelő lelket-is láttya. Igy gyönyörködtetnek égy

szép dámában-is azok az egyes szép mondások, 's energiával telyes ki-fejezései az igaznak, a' jónak és szentnek, a'melleyek mint meg annyi meny dörgések meg várak a' gonoszokat; a' jókat ellenben mint isteni szózatok búzditják és el-tökéllik [5v] a' jóra: de ezek tsak Köntösök; a' Valóságos Szépség az egésznek egységében, a' részeknek Harmoniájában vagyon, a'mely lelke az egésznek. Így a' Philosophiában-is: gyönyörködünk a' régi és ujjabbi idő Böltseinek mondásaiban, állításaiban, Systemáiban; vizsgálódásunk tárgyává teszszük most azokat a' formákat melleyekben Pláto a' maga idéáját ki-fejezte, majd a' Spinoza Pantheismussát, a' Leibnitz Monássait, a' Kánt Categoriáit és Antinomiait, Fichtének és Schellingnek az énről vagy az Absolutumról való értekezéseit: de valameddig ezeket úgy nézzük mint Különösségeket, tsak a' külsővel bibelődünk, s' ha azt mondjuk hogy ebben vagy amabban a' formában van mint valamely Symbolumban az egyedül igaz Philosophia, magunkat meg-tsaljuk. Igaz, hogy a' valóság valamint a' Természetben [6r] úgy a' Lelki világban-is örökké bizonyos formában jelenik meg: de azért abban mint különösben határozni meg a' Valóságot, meg-tsalattatás. Mi hát a' Philosophia?

Viszsgálódásod tárgyává teheted a' szemed előtt lévő dolgokat; külömbégeket fedezel fel benne, 's ezeknél fogva értelmed égygyiket a' másiktól el-választja; majd ismét hasonlatosságokat-is találván közöttök, ezekre nézve égy gondolatba öszve köti; a' külső esméretre nézve hasznos és szükséges dólgot tselekszel: de e' sem Philosophia. Fel-hágsz az okoknak és következeseknek során a' leg felsőbb okig, a' mellyen túl t. i. a' tapasztalás útján nem mehetsz; 's innen ismét égyik Phaenomenont a' másikból következtetve lejössz oda az honnan ki-indultál: 's ha azt gondolod, hogy ezzel már az egész Universumot meg esmérted, meg tsalod ma [6v] gadat, Soha az egyes dolognak mint égyesnek esmérése, ha vég nélkül való Lánczba füzöd-is a' valóság esméretére nem juttat: pedig erre törekszik a' Lélek a' Philosophiában. Mi hát a' Philosophia?

Az égyes dolognak tsak az egészben vagyon fundamentoma és czélja, élete és jelentése: ettől külön véve tsupa határ tsupa negatio. Égy lélek köti öszve az egészszel, 's formálja organicus tagjává; ettől jó esmérete-is: e'nélkül hólt test. De a' Lélek viszont tsak az égyes dólgakban él, ezekben jelenit ki véghetetlenségét; ezekben terjeszti magát önnön szeme eleibe. Láttad é valaha a' világosságot? avagy nem mindenkor tsak a' meg-világosodott testeket látod é? 's még-is mit tudsz ezekről a mag nélkül? A' tűz, mely mint égy tükörben, úgy mutatja ki magát az égő [7r] testben, magában meg-foghatatlan; de az égő test-is tsak általa jelentí-ki tulajdonságait. Így a' Lélek, melly az egészhez eleveníti: mozgattya és formálja az individuumokat-is, azokban jelentí ki magát mint különös formákban; és ezek viszont tsak néki szólgnak, 's minden ditsőséggek abban áll, hogy ötet tökéletességjek mértéke szerént representálják. Az égyes dolog az egésznek ideája, Lelke nélkül semmi: 's az idéa viszont tsak ezekben testesül meg.

És immár ennek az égységnek a' sokban, és a' soknak az égységben való által látása, 's elő adása vólt eleitől fogva a' Philosophia tárgya. Ezt próbálgatta eleitől fogva, 's próbálgattya ma-is az okosság. Az út a'mellyen ezt realizálni törekedett 's törekszik; tészí a' különböző Systemákat. Egész Századok Böltseinek [7v] égy mással a' főbb pontokban meg-égyező tendentiája, tsinál szakaszokat a' Philosophia történeteiben. Most a' maga tisztaságában kívánta elé adni az okoskodó Lélek azt a'mi minden mindenekben, 's Mysteriumainak Szentek Szentye égy vólt a' Vallásával; a' Philosophusok égyszersmind aldozó Papok-is; mint a' régi napkeleti nemzeteknél. Majd azokat a' dolgokat vette fel valóságának, a'mellyek annak tsak meg-testesülései; s meg hasonlott a' Vallással mint a' Görög és Romai Philosophusok Realismussában. Majd ismét a' Lelkiekre tért vissza a' Keresztyén vallás fel-állásával, 's lett Mysticismus a' Közép időbeli Scolasticismus, melly a' Philosophiát a' Vallás, vagy-is inkább az Ecclesia Szólgálojává tette vólt.

Vége az ujjabbi időben, előbb ugyan még egyszer a' Külsőkre fordítván figyelmét, 's ezekben a' valóságot ismét fel-nem találván, minekutánna a' több formákat-is [8r] el-probálta, a' külsőnek a' belsővel való égységében törekedik meg esmérteni a' valóságot. Az igaz Philosophia mind ezekben a' törekedésekben az, hogy benne és az egész Universumban az égységet által lássuk; s azt a'mi igaz, a'mi jó, a'mi szép és szent megesmervén; lételünkben, tselekedetünkben, 's egész valóságunkban annak ki-fejezésén törekszünk: mint törekedik az egész természetben minden égyes dolog a' maga tökéletessége mértékéhez képest ki-fejezni a' valóságot. Mert az egész természetnek égy a' Fő Typussa; a' külömbiség tsak az, hogy a' mi az alsobb nemü organisatiokban a' testnek durva boritékján által nem törhetett, az a' felsőbbekben nemesebb formában jelenjék meg; míg végre az okosságban a' lélek önnön erejével szabadon [8v] ujjítja meg a' maga ideáiban azt, a'mihez a' test kényszerítve 's tudtán kívül tsak közelíteni próbálgatott ezer meg ezer formáihoz.

Göthe igen szépen elé adja a' Planták Metamorfozissáról irt Kis Munkájában ezt az égy Typus szerént való munkálkodását az egész Természetnek a' Plánták példájában valamint itt ugyan azon ki feszítő és öszve húzó erő előbb a' csirából ki-fejlő durva leveleket formálja; majd ezek által fainabb nedvességet készítvén, a' következőkben tökéletesebb életet reprezentál; míg végre a' virág Koronában a' magzó részekben, és a' gyümölcsben egy centrumban meg-dicsőülve ujjítja meg azt a'mit a' csirától kezdve nagy ki terjesztésben próbálgatott; meg tartván ezen meg ditsőült reproductioban-is a' levél formát. Igy az egész természet. Ez ugyan tsak a' tapasztaláson épült elő adása az írónak; de hogy Philosophiai idéák vezérelték, minden állításaiból ki tündöklük. Mert az igaz Philosophust nem tsak a' Systemának ki-tzövekelt mezejében; de akár mely productiojában fel lehet találni. És itt melleleg azt-is meg lehet jegyezni, hogy az igaz Poeta Philosophus is lehet 's annak-is kell lennie; és hogy a'midőn Pláto a'

maga Respublicájából a' Poetákat ki rekeszti, kétség kívül nem ilyen Poetákat értett: Különben magát-is ki rekesztette volna.

[9r] Az elé adottakból meg-értvén mi vólt eleitől fogva a' Philosophia objectuma, 's mi légyen idéaja a' valóságos Philosophiának: azt-is alkalmasint által lehet latni, mit lehet 's mit nem tanulni a' Philosophiából? De lássuk közelebbről-is épp két szóval.

II. Talám előre fel-is tették magatokban ezt a kérdést: mitsoda Philosophia Professor, a'ki a' Philosophia tanítását magára vállalja, 's még-is kérdésben hozza, lehet é tanulni azt? Nem váratlan nékem ez: mert a'midőn magamnak fel-tettem a' kérdést, a'másik nyomban kísérte; s égy lévén mindnyájunkban a' Lélek organisatiója; fel-tehettem, hogy ti-is ugyan azt fogjátok kérdeni. Az én fel-tett kérdésemmek meg-fejtése; feleljen erre a' kérdésre-is.

[9v] Minden Tudománynak, mint a' Lélek szabad munkájának két oldala vagyon. Egyik az a' mellyet a' Lélek önnön tárházából hoz elő; ez a' talentum tulajdona. Másik a' mesterséges oldala a' productionak, a'mely formát ad amannak; ez a' Dialectica. Ebből a' kettőből mint factorból alkotodik a' tudomány mint Productum. Tulajdonképpen tsak ezt az utólsót lehet tanulni; és így tsak azt a' két formát a'mellyben valamely tudomány elé van adva Talentumot tanulás által nem lehet szerezni; 's tulajdonképpem Dialecticat sem. De lehet az utólsót olvasás által gyakorolni 's tökéletesíteni: a' talentumot pedig a'hól már természet szerént meg-van próbákban való gyakorlás és követésre méltó remekeknek szemlése 's tanulása által nagyobbra emelni, potenczirozni: mert minden a'mi szép, a'mi nagy a'mi tökéletes; bájolja, elragadja 's magassabbra emeli a' lelket is. És tsak ennyiben tanulhatni valamint minden Tudományt [10r] úgy Philosophiát is. Mert ha az a'mit a' Tanítódtól hallasz nem tselekszi azt benned, hogy attól lelki tehetséged tüzet kapván, önnön erőddel tudja azt az út mutatás szerént magadból meríteni, 's még ha lehet tökéletesebb formában elé adni: hijában tanulod rendre mind azokat a' Systemákat a'mellyek Thalestől fogva a'mi időnkig fel-állittattak 's emlékezetben hagyattak. Nem azt mondom ezzel hogy a' tulajdon értelemben való tanulás szükségtelen a' tudományos ki mivélésére a' léleknek: sőt inkább el-múlhatatlanul szükséges. Egy Autodidactus sints tulajdon értelemben véve: minden tudománynak a' traditio a' lelke: de nem a' késznek passive való el-fogadása. Passive tulajdonképpen tsak az organismus lehet; a' lélek soha sem: és tsak arra-is, hogy a' leg trivialisabb dolognak be nyomását, annak esmérjem; már a' Léleknek szabad munkája meg-kívántatik. Mennyivel inkább a' Philosophiai idéáknak [10v] által látására. Nem elég tehát, hogy a' Tanítvány /akár hallgató, akár olvasó légyen az/ rabul adja mintégy figyelmét Tanítójának: de önnön tehetsége mértéke szerént szabadon munkálkodjék elméje, 's magából próbálgassa azt ki-fejteni, a'mit amaz elméjében terjeszt: mert az a' czélja minden tanulásnak, hogy önnön tehetségeinkel meg-ismerkedvén, 's azokat gyakorlás által ki-mivelvén: azon túl önnön erőnkkel műveljék a' Tudományok mezejét.

És ilyen módon próbálgassuk mi-is Nemes Tanuló Ifjuság! – a' Philosophiai idéákkal való meg-esmérkedést. Én a'hól magam eléggé meg nem mútathatom az Útat; tökéletesebb Út mutatásókra-is figyelmetessé tézlek: a' többi osztán a' ti munkátok léssen; 's a'mint keresedtek a' néktek adatott talentummal, a' szerént fog az szaporodni.

[I1r] Még az harmadik kérdésre vagyon égy néhány szóm, 's azzal bé végzem beszédemet.

III. Mitsoda célból tanulja az ember a' Philosophiát? Hiszem az tsak a' realis foglalatosság nélkül való elmének szüleménnye, tsak haszontalan speculatio: osztán nem ennek lehet é tulajdonítani a' Vallástalanságot, és a' Statusok fel-forgattatását? Nem e' mintázta e' mind a' kettőt, s szülte azokat a' sok iszonyuságokat mellyeknek az utóbbi három tized tanuja vala? – Rövideden tsak ezt a kettőt lehetne s kellene reflectalni ezekre az ellen vetésekre; először, ha nemesebb hasznot nem esmérünk annál a' mi közönségesen annak neveztetik; a'mi t. i. éhségünket 's szomjuságunkat enyhíti; a'mi öltözetünket s testi commoditásunkat ki-szolgáltatja: úgy a' valóságos Philosophia minden Kétségen kívül [I1v] haszontalan tudomány: mert ez sem arra meg nem tanít, hogy kell a' hernyókat fákrol le szedni 's a gyümölcstől töllök meg-menteni, sem arra, hogy kell a' selyem bogarakkal bálni, selymet termesztetni; sem ezekhez hasonló több közhasznu dólgoakra: masodszor a' mi a' Vallásnak és Statusoknak fenyegettetését, 's veszedelmeztetését illeti: mitsoda Vallás, vagy mitsoda Status lehet az, a'mellynek fundamentomait a' Philosophia Tsinálhattya? Magát a' Vallást és a' Statust bizonyosan soha sem: némely formáit, mellyek egyéb aránt is múlandók és erőtlenségek magvát magokban hordozzák, meg lehet; de ennek nem a' Philosophia az oka. Égy általjában el-is lehetne mellözni ezeket az ellenvetéseket: mert sokkal nemesebb a' Philosophia tanulásának tzélja, mint a' testi szükségek ki elégitéséről való gondoskodás: osztán az a' másik sem érdeklí a' valóságos philosophiát, hogy ellensége vólna a' vallásoknak és a' Statusnak: [I2r] mert azok a' raisonnirozások, 's psychologizálások a' mellyekben p. o. a' közelebbi Frantzia revolutionak fundamentomát keresik némelylek; nem teszik a' valóságos philosophiát: 's még ezekben is helytelenül keresik: inkább keresheti abban a' frivolitásban, melly szerént léha játékot szeretik űzni a' leg szentebb dólgokkal-is: mert mindek utána eredeti jelentését el-tévesztették: az ideának gondolat, égy léha elme futtatás mind égy jelentésüek előttök; az az semmit se jelentenek, s így minden egyéb a'mi nagy, a'mi tökéletes, a'mi szent; és az ilyen generatioról helyyesen mondja *Adam Smith*, hogy meg-érdemli az idéáktól való el-hagyattatását és a' történet játékvá való letelt. Látni való hát, hogy a' valóságos Philosophiának, mellynek egyedül való objectuma a' dolgok valóságának nem pedig köntössének vizsgálása 's elé adása, semmi köze nints az e' félékkel. Mitsoda célra tanulja hát ezt az ember?

Minden tudományoknak a' mellyek a' Statusban positive tanultatnak, vagyon a' magok spherajokon kívül egyéb céljok-is, mellyeket a' Status szab elejekbe: a' Philosophiának tulajdonképpen csak magában [I2v] van. Az az ösztön, az a' kívánság, hogy a' dolgok valóságát által lássuk, meg-ismérjük, annyira meg-van gyökerezve az emberekben, hogy még azt-is mohón kapják a'mi hijjános, a'mi tsalfa; tsak némü némü reménységet 's szint mütasson, hogy arra vezet. És ebből lehet megmagyarázni, hogy ez a' törekedés minden ellene való hartzolások mellett-is ujra meg-ujra miért serken fel? ebből a' változhatatlanságból azt, hogy tulajdon képpen való célja tsak ez.

Továbbá mint a' tudományok tudománya fundamentoma lévén a' többeknek; a' helyett hogy magán kívül egyébben keresne cél't és réalitást, inkább maga célja a' több tudományoknak-is: mert minden égyes dolognak a'mi fundamentuma, az égy-szersmind törekedése célja-is; s mindenkinek égyütt égy [I3r] harmonicus egészszet kell formálni annak az égynek külsőképpen való ki-fejezésére, a'melly egyedül való centruma mindenkinek. Végre hogy békességes türesterekkel vissza ne éljek, tsak ezt az égyet kérdem: mitsoda célja lehet annak a' tudománynak magán kívül, a'mellynek egyedül való Problemája az Univerzum? A'ki ennél egyéb cél't keres benne, az állítsa ám haszontalannak, 's idöt vele ne vesztegessen.

Mi pedig Nemes Tanuló Ifjuság ezzel a' fel-tétellel: *Mindeneke't meg-probáljatok, 's a' mi jó azt meg tartsátok* el-mellözvén mind azokat az előre való kérdéseket reflexiokat, a'mellyek a' Tudománynak hasznát és célját illetik: kezdjünk magához a' dologhoz el-tökéllettséggel; a' többi osztán önként foly: 's mikor az igazat meg-esmértük; gyakoroljuk a' jót, gyönyörködünk [I3v] a' szépben, 's törekedjünk egész valóságunkban közelíteni a'hoz a'mi nagy, a'mi tökéletes, a'mi szent. S ekkor kérdezzük osztán magunktól ha cél nélkül való völt e' vizsgálódásunk 's törekedésünk.

Ti Nagy érdemü Tanító Társaim! ennek a' probának el-kezdhetésére, 's folytathatására fogadjatok barátságot társaságtokba: én előre egyenes szivet, 's minden joban tehetségem szerént való munkásságot ígérek.

Nagy Méltóságú Gróf Consiliarius és Fő-Curator Úr! Még égyyszer méltóztasson Nagyságod el-fogadni az én háládatos köszönetemet azért a' szerentsémért, hogy hivatalomba való bé állítatásomat N[a]g[y]sá[od] méltóztatott végre hajtani.

Ti pedig Nagy Tiszteletü Hallgatóim! Közönségesen azért, hogy ezt jelenlétetekkel diszesítettétek, 's békességes türesterekkel meg-ajándékoztátok, el-mondám.

5a Septembr. 1816.